

PETER ZAJAC ESTETICKOSŤ AKO ŽIVOTNÝ PRINCÍP U MILANA ŠIMEČKU

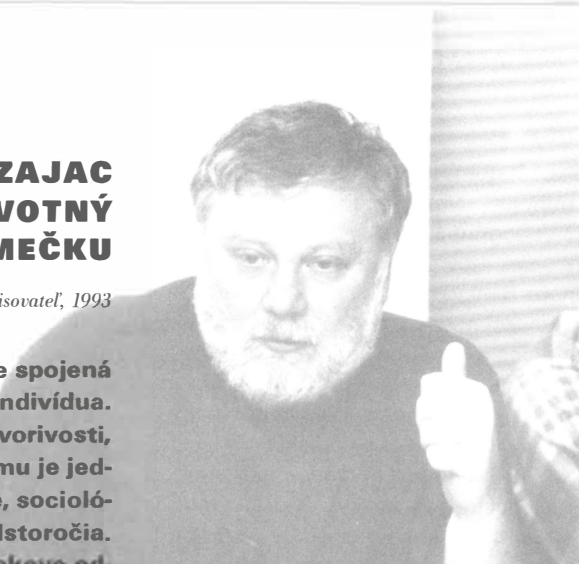
Pulzovanie literatúry, Slovenský spisovateľ, 1993

Tvorivosť je neodňateľne spojená s problémom ľudského individua. Problematika individua, jeho tvorivosti, desubjektivizácie, kolektivismu je jednou zo základných tém filozofie, sociológie, politológie posledného polstoročia.

Uvedme len principiálne Hayekovo odmietnutie kolektivismu (1944,1990), Eliasovu základnú formuláciu o „spoločnosti individuí“ (1936,1991), Popperovu predstavu „otvorenej spoločnosti“ (1982), základnou podmienkou ktorej je tvorivé individuum. Bonhoefferovu formuláciu o ľudskom „bytí s tými druhými“ (1951,1991), Levinasov „humanizmus toho druhého“ (1983, 1989) či filozoficko-teologické zdôvodnenie tvorivosti M. Novaka (1991,1992). Jeho druhou stranou mince je súčasné postmoderné uvažovanie o „konci subjektu“ (Foucault, Derrida, Lyotard).

V našej tradícii existujú dve línie tohto uvažovania. Na jednej strane línia kresťanského humanizmu, vychádzajúca z L. Hanusa (1943,1991), ku ktorej patrí svojim začiatkom a záverečným oblúkom aj Dominik Tatarka (1984) a rozvíja ju M. Hamada (1991,1992) na strane druhej sekulárna línia - jej najvýznamnejším predstaviteľom je Milan Šimečka, a to predovšetkým Dopismi o povahe skutočnosti (1982,1992).

Pravda, táto téma prekračuje hranice literárnovedného výskumu. Predstavou „estetického skutočnosti“ však tému tvorivosti, jej principiálne pulzačného rázu otvára smerom k estetike, filozofii a etike a poukazuje na vnútorné prepojenie literárnovednej a filozofickej stránky celého problému.

Hovoriť o estetickosti u Milana Šimečku možno dvojako. Ako samozrejma téma sa ponúka literárnosť jeho diela. Je zjavná nielen v jeho literárnej, literárnokritickej či eseistickej tvorbe, ale už aj v prvých takpovediac akademických dielach o utopickosti. Šimečka má jasný, pregnantný štýl s presnou metaforou a systémom obraznosti, ktorý aj do vedeckého pojmového aparátu vnáša prirodzený jazyk. Opis bytu, detail šálky, príjemný pocit z vyhladenej košele - to všetko sa u Šimečku prepája so svetom úvah, reflexii, pojmového uvažovania. Do Šimečkovho filozofického sveta tak už od počiatku vtrháva prirodzený svet, rovnako ako sa samozrejmom súčasťou životného sveta stáva preňho uvažovanie, rozjímanie, reflektovanie. Silné prvky literárnosti ako výrazu zážitkovosti nachádzame u Šimečku už od počiatku, v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa však mení základná proporcia. Ak bolo pre Šimečku sprvu základom uvažovanie, hľadajúce si svoj zážitkový korelát, neskôr sa preňho stáva podstatnou individuálna skúsenosť ako zdroj, základ a korektor uvažovania.

Dalo by sa hovoriť aj o Šimečkovom vzťahu k slovu. O tom, s akou obsesiou - najmä vo väzení - sa k nemu upiera. Ako si nahrádza neprítomný svet slovom, ako si ho slovom evokuje, ako sa mu samotné slovo stáva svetom, a to až do tej miery, že si ním chýbajúci svet vytvára. Osobitnú rolu hrá v tejto súvislosti písané slovo, list ako náhrada za neprítomný živý dialóg, za reč. Písmo, písané slovo, a to nielen u Šimečku, ale u viacerých píšucich disidentov, nadobúda v tejto krajnej životnej situácii priam mýtickú podobu toho, čo možno z člo-

veka, štátom určeného „na zabudnutie“, uchovať, čím možno pretrvať, neupadnúť do zabudnutia.

Chcem však hovoriť o druhom, esenciálnom rozmere Šimečkovho písania. O jeho základnej estetickovej povahe, o estetickosti ako životnom princípe a spôsobe ľudskej existencie.

Kľúčom k tomuto problému sú Šimečkove Dopisy o povahe skutočnosti. Ide o súbor listov synom, ktoré Milan Šimečka napísal vo väzení a vydal roku 1982 v edícii *Petlice*. Z nich možno odčítať základné kroky, ktoré viedli u Šimečku k principiálnemu zlomu v nazeraní na skutočnosť.

V prvom rade ide o zmenu utopického horizontu. Utopickosť ako budúcnostný princíp nahrádza Šimečka prítomnostným princípom existencie v životnom svete. S tým súvisia dva momenty. Hodnotovo sa všetko v ľudskom živote prestáva viazať na iný svet či svet budúcnosti, hodnoty sa viažu na prítomný svet, na každý jeho okamih a v tom zmysle na ľudský život. Z toho potom vyplýva vedomie slobody ako základného zdroja ľudského rozhodovania, ale aj vedomie zodpovednosti - za seba a za druhých. Sloboda a zodpovednosť sa stávajú u Šimečku kľúčovými pojmami. U Šimečku má sloboda silný individuálny, zodpovednosť zreteľne sociálny rozmer - ako zmysel komunikácie, obcovania, vzájomného učenia.

V druhom rade ide o Šimečkovo preformulovanie „povahy skutočnosti“. Šimečka dospieva vo väzení, podobne ako Václav Havel v Dopisoch Olze (1991) k levinasovskému presvedčeniu, že ľudsky neexistuje nejaká objektívna skutočnosť, ale vždy len skutočnosť „mňa a toho druhého“, medzi ktorými existuje alebo neexistuje priechodnosť a spoločné pole. Táto principiálna dialogickosť sveta má výrazne estetickú povahu.

S tým súvisí aj zásadná individuovanosť sveta. Svet kolektivity, v ktorom ostáva jednotlivec rozpuštený, sa mení na svet individuí, spojených spoločnou rečou, skúsenosťou, obcovaním, alebo odcudzených neschopnosťou spoločnej reči, skúsenosti, komunikácie.

S tým sa však spája aj zmena vzťahu k ľudom z účelového na existenčný. Výstižný príklad uvádza Šimečka zo svojej skúsenosti pri výsluchoch: „Byl jsem mnohokrát dotazován

na to, proč jsem navázal kontakt s tím či oním člověkem a nebo proč někdo jiný navázal kontakt se mnou. Odpověděl jsem, že jsem navázal kontakt s nějakým člověkem proto, že jsme se o sebe zajímali jako lidské bytosti a nebo, že jsme pocítili, že by mezi námi mohlo vzniknout přátelství.“ Práve táto zmena vzťahu účelového na vzťah existenčný pomáha preklenúť základný pocit osamelosti vo svete. Šimečka k tomu hovorí: „Ztráta zájmu o život...taková komunikace se uskutočňuje nabízením a přijímáním, nabízením vlastní skutečnosti a přijímáním cizí. Samy pojmy přijímání a nabízení jsou pojmy starých rituálů. Jsme schopni zažít radost z rozměrnosti a mnohotvárnosti světa, z jeho nepřeborných podob, přijímáním cizích skutečností...“ V tejto súvislosti hovorí Šimečka o „prijímání hostí“, o bohatstve vnútra, a nie „bohatstve predmetov“ atď. Rozmanitosť a mnohotvárnosť sú kľúčovými pojmami súčasného estetického nazerania na svet.

K týmto momentom pribúda ešte jeden: akt tvorby, tvorivosti, ktorým sa mení človek z „púheho zrkadla“, z „pasívneho registrátora všetkého diania“ na „aktívneho zmocňovateľa sveta“. Týmto vymedzením sa Šimečka situuje medzi filozofov ľudskej existencie.

Posledným bodom, vyznačujúcim Šimečkov „estetický obrat“, je dramatický moment „ľudského zlyhania“ ako základnej skúsenosti všetkých povojnových generácií u nás. Táto otázka sa stala hádam kľúčovým ľudským problémom našich moderných dejín. A práve vo svojej mnohorozmernej, mohovrstevnatej a často aj mnohoznačnej podobe prestáva mať čisto utilitárnu povahu a nadobúda rozmer estetický. Šimečka si kladie otázku zlyhania často a naliehavo, až nutkavo; hádam najpresnejšia je však formulácia Václava Havla „Ručit za své úspěchy je snadné. Přijmout však odpovědnost i za svá selhání, přijmout je bezvýhradně jako selhání opravdu svá, nikam a na nic nepřesunutelná...tudy vede cesta k novému, lepšímu a hlubšímu nalezení sebe sama, k obnovené suverenitě nad svými věcmi...“

Zlyhanie, a to či už individuálne alebo kolektívne, jeho pochopenie a „vnútorne spracovanie“ to je hádam najdramatickejšia otázka súčasného človeka, pričom tento dramatismus

zvyšujú dve základné odpovede: prijatie alebo neprijatie predovšetkým vnútornej, ale niekedy aj bolestnej vonkajšej zodpovednosti za toto zlyhanie. Dramatizmus dvoch možných odpovedí, ale aj celej škály otázok a odpovedí medzi týmito dvoma krajnými pólmi tvorí jeden z kľúčových estetických momentov súčasnosti.

Šimečkovu cestu vyznačujú predovšetkým tri knihy: *Obnovenie poriadku* (1978), *Kruhová obrana* (1985) a *Koniec nehybnosti* (1989). V nich sa utvára nielen Šimečkov názor na politický, ekonomický, sociálny život v Československu a jeho rastúci odpor voči porušovaniu základných ľudských práv v spoločnosti reálneho socializmu, ale aj - a možno najmä - dramatizmus ľudského oblúka, ktorý vyznačuje Šimečkovu cestu.

Milan Šimečka bol počas celého života učiteľom. Najprv povoláním, a keď to nebolo verejne možné, svojím ľudským údelom. Učenie ako formu poznania uňho postupne nahradilo učenie ako forma ostenie t.j. učenie prostredníctvom vlastnej nesprostredkovanej skúsenosti. Čo znamená pre Šimečku učenie? Na jednom mieste v *Konci nehybnosti* o tom hovorí: „...(učenie znamená) splétať do sebe dění uvnitř lidské bytosti s děním světa a děním jeho nejbližšího okolí.“ Učenie znamená pre Šimečku predovšetkým účasť - účasť na svojom živote i na živote druhých.

Šimečka začína ako katedrový učiteľ. Povaha takéhoto učenia je akademická. Učenie v tomto zmysle znamená sprostredkovať tomu druhému to, čo je opakovateľné, prijaté všeobecne skúsenosťou, inštitucionalizované. Je to učenie epistemologické. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch ho u Šimečku nahrádza učenie existenciálne, prostredníctvom vlastnej zažitosti, učenie životné, kryté vlastným životom. Nie náhodou sa v Šimečkových úvahách tak často objavuje motív sklamania z akademického, inštitucionálne posvätného bádania. Neznamená ani tak skepsu z vedeckého poznania (hoci aj jej stopy možno u Šimečku nájsť), ako predovšetkým kritiku vyprázdneného poznania, skrývajúceho sa za formálne atribúty vedeckosti. Prechod od epistemologického poznania k existenciálnemu nazeraniu je jedným zo základných prejavov

Šimečkovho diela sedemdesiatych a osemdesiatych rokov. Vedeckú štúdiu, monografiu (*Sociálne utópie a Kríza utopizmu*) nahrádza v sedemdesiatych rokoch politická esej (*Obnovenie poriadku*), v osemdesiatych meditatívny fejtón (*Kruhová obrana*), forma listov (*Dopisy o povaze skutečnosti resp. Světelná znamení*) a napokon forma denníka (*Koniec nehybnosti*). To nie je náhoda. Tzv. oficiálne žánre nahrádza Šimečka žánrami neoficiálnymi, marginálnymi, intímnymi. Tým sa nemení len komunikačný štatút žánru, ale predovšetkým oblast tematizovaného životného sveta: svet pojmov nahrádza svet zážitkov a skúseností - prirodzený, životný svet sa stáva východiskom uvažovania a jeho elementárnym zdrojom, anonymný, abstraktný adresát sa mení na individuálneho, konkrétneho, bezčasie na naplno zakúšaný prítomný čas ľudského života. Esaj, meditatívny fejtón, list, denník sú žánrami individuálnej ľudskej existencie.

Tam, kde vyrastá uvažovanie, poznanie z existenčnej bázy, objavuje sa aj zreteľný estetický moment. Estetický v zmysle prežívania a nazerania skutočnosti v jej otvorenej podobe, najmä v podobe otvoreného zmyslu. Hľadanie zmyslu a zmysluplnosti ľudského života je vždy otvorené a chvejivé, pulzačné. Nelineárny, chvejivý svet je principiálne estetický.

Vo svete Šimečkových textov prestáva platiť len „veľká dejinnosť“. Šimečka opakovane - najčastejšie v *Kruhovej obrane* - hovorí o zmysle „malej dejinnosti“, o zmysle ľudského života ako východiska, z ktorého vyviera, rodí sa a utvára veľká dejinnosť. V tomto Šimečka - zrejme nevedomky - nadväzuje na Bachtina. Základné zistenie Šimečkových textov spočíva v skúsenosti a poznaní, že „veľká dejinnosť“ reálneho socializmu je v príkrom rozpore s „malou dejinnosťou“ ľudských životov. Dramatizmus tohto poznania však spočíva v tom, že Šimečka v súlade s ľudským svedomím volí o zaisťnosť ľudského života a zamietá falošnú pravdu „veľkých dejín“ - a to aj so všetkými následkami. Autentickosť vlastného života kladie Šimečka na váhy ako posledný možný dôkaz falošnosti „veľkých dejín“. Šimečka však neostáva len pri tom. Hľadá možné podmienky, za ktorých by mohli „malá dejinnosť“ ľudského života a „veľká dejinnosť“ pospolitosti začať vzá-

jomne pulzovať, vzájomne na seba pôsobiť, splietať sa, prepájať sa.

V tejto súvislosti sa u Šimečka vynára problém bezdejinnosti a dejinného pohybu. Šimečka chápe dejiny reálneho socializmu ako zastavené, znehybnené, umŕtvené dejiny. Opätované prepojenie „malých dejín“ ľudských životov a „veľkých dejín“ chápe potom ako nevyhnutnú podmienku znovuoživenia dejinného pohybu.

Závažnú úlohu hrá v Šimečkových textoch politikum. Šimečka sa doslova na vlastnej koži prepracúva k zmenenej politickej koncepcii sveta. Ešte v Obnovení poriadku vychádza z perspektívy reformovateľnosti socializmu. Zrejším obratom v tvorbe politického názoru bola pre Šimečka účasť na Charte 77, a najmä väzenská skúsenosť. Tá spôsobila radikálny zlom Šimečkovho názoru. Šimečka postupne dochádza k presvedčeniu, že socializmus je nereformovateľný, že nestačí len výmena režimu, ale potrebná je zmena systému. V Kruhovej obrane, ale najmä v Konci nehybnosti formuluje už jasnú predstavu pluralitnej spoločnosti ako jedinú možnú cestu k demokracii. K tomuto obratu nedochádza opäť suchou, racionálnou cestou, ale vlastnou životnou skúsenosťou, životne dramaticky, vnútorným zlomom: jeho zviditeľnenie je opätovným zdrojom principiálnej estetickej Šimečkových textov.

Na rozdiel od Havlovoho príklonu k nepolitickej politike, vychádzajúcej z pôvodnej skúsenosti s absurdnosťou socializmu, u Šimečku dochádza k základnému obratu, keď pochopil jeho utopickú iluzórnosť. Za socializmom a jeho odkazmi do budúcnosti sa preňho skrývala predovšetkým neschopnosť riešiť problémy prítomnosti. Rozdielna skúsenosť vedie napokon Havla i Šimečku k podobnej odpovedi - k patočkovskému „životu v pospolitosti“, ktorú Dominik Tatarka nazval v augustínovskej tradícii „Obcou božou“ - pospolitosťou, kde sú ľudia nielen tolerantní, ale predovšetkým sa navzájom rešpektujú, „uctievajú“ jeden druhého.

Havlova koncepcia nepolitickej politiky vedie neskôr k predstave demokracie, založenej na rešpekte k osobnostiam; u Šimečku k príklonu k osvedčenému modelu politiky, založe-

nej na inštitúcii parlamentnej demokracie. Tento zápas o demokratickú spoločnosť, ktorý Šimečka predvídal, zažívame v postkomunistickom mátení pojmov ako zápas o otvorenú, neistú - nezaručenú skutočnosť práve v tomto čase. Naším problémom je, aby sme v boji účelov a moci nezabudli na pôvodný zmysel celého zápasu, na jeho existenčný, a teda aj estetický zmysel.

Šimečkov vnútorný zápas je aj sporom osvietenského racionalizmu, rátajúceho s rozumovým výkladom a usporiadaním spoločnosti a romantizmu so svojím dôrazom na prirodzený svet, prežívanie, nedelegovateľnú individuálnu skúsenosť a skutočnosť. Šimečka je človek rozumu a vôle - a zároveň oka a srdca. Vie, ale zároveň aj vidí a vníma. Rozum a vôľa uňho ostávajú koherentné, až monolitné. To, čo však prezrádza - a zrádza - je srdce a oko. Oko ponajprv vo fyzickom zmysle. Jedným z najdramatickejších momentov listov z väzenia je miesto, kde Šimečka letmo a akoby mimochodom opisuje svoje zistenie, že prichádza o zrak a že - natoľko vedený vôľou - to zistil až veľmi neskoro. No oko je aj tu vo fenomenologickom zmysle slova. Oko ako orgán videnia, z ktorého sa odvíja vedenie. Srdce, tento druhý „zradný“ motív listov, sa objavuje u Šimečku veľmi často - ako predtucha smrti. Šimečkova principiálna výhľadovosť, presvedčenie nevyhnutných zmien vo „veľkom čase“ tu naráža na hranice a ohraničenie „malého, ľudského času“. Dramatické napätie a kolízia rozumu a vôle na jednej a oka a srdca na druhej strane, napätie jasu v temnej skutočnosti a temnosti, spojené s týmto jasom, je ďalším zo zdrojov estetickej Šimečkových textov.

Z tohto napätia vyrastá Šimečkova ambivalentná schopnosť predvidieť, dovidieť dopredu, byť nositeľom nádeje a zároveň dovidieť aj na horizont zmeny. Temného tónu v posledných mesiacoch Šimečkovho života pribúdalo. Motív intelektuálneho zlyhania, ktorý sa v tomto čase začína objavovať, predznačuje už pasáž z Konca nehybnosti: „Nemyslím ani na to, zda dojde k té zmenej ktorou porád prorokujú a o ktorou se sázím, myslím spíše na to, zda budeme dost zralí, abychom skýtající se šanci opět nepromarnili...“ Za hnevom a smútkom zo

stavu veci sa skrýva nádej do budúcnosti, za nádejou smútok a neblahé tušenie jej možného premárnenia.

Kľúčom k Šimečkovmu chápaniu života je aj dôraz na pojem prítomnosť. Prítomnosť znamená pre Šimečku plné prežívanie, nech je to za akýchkoľvek životných podmienok. Ono naplno znamená nevzdať sa ani v minimalizovaných životných podmienkach: znamená nahraďiť vonkajšiu neslobodu vnútornou slobodou a postaviť ju proti vnútornej neslobode zdaniľvej vonkajšej slobody.

Estetické chápanie skutočnosti je pre Šimečku základom utvárania estetickej spoločnosti. Touto koncepciou sa však dostáva Šimečka do širších súvislostí uvažovania o modernej civilizácii. Existenciálna estetika je v nej spoluhráčom a protihráčom postmoderny. Oproti lyotardovskej či baudrillardovskej koncepcii simulovaných životov, kreativity príjmu, hedonizmu, účelovosti správania, vyviazania z osobnej zodpovednosti v spoločnosti, kde túto zodpovednosť preberajú na seba inštitúcie, oproti fukuyamovskej liberálnej koncepcii konca dejín ako clivého dôsledku „defitívneho víťazstva liberalizmu“ stavia Šimečka - s Havlom hádam najzreteľnejšie - koncepciu života

v pravde, neprenosnej individuálnej zodpovednosti, zmysluplnosti ľudského činu a života, svedomia, dejinného pohybu.

Šimečka tak nadväzuje na kantovskú a schillerovskú koncepciu estetického štátu. Schiller na jednom mieste hovorí, že politika estetického štátu je politikou učenia. V takomto chápaní sa prepájajú tri zložky: politická, etická a estetická. Politika má v nej rozmer etický aj estetický, etika politický aj estetický, estetika etický aj politický. V postmodernom chápaní pôsobia všetky tri zložky izolovanie, akoby nezávisle od seba. V Šimečkoví, Tatarkovi, Havlovi či Patočkovi možno vidieť druhý pól súčasného civilizačného uvažovania. Nie náhodou práve ich uvažovanie oslovilo západoeurópsku civilizáciu ako to, čo by mohlo byť pre ňu prínosom z východoeurópskych a stredoeurópskych zvrátov posledných rokov - ako sa zdá, možno aj väčšmi ako u nás.

V súčasnosti začíname žiť v omnoho väčšej miere vo svete funkcii a účelov. Fungujúci štát, účelná ekonomika sa stávajú sloganmi doby. Pod ich príkrovom by však rozhodne nemal ostať zasunutý ľudský zmysel a zmysluplný ľudský život.

